

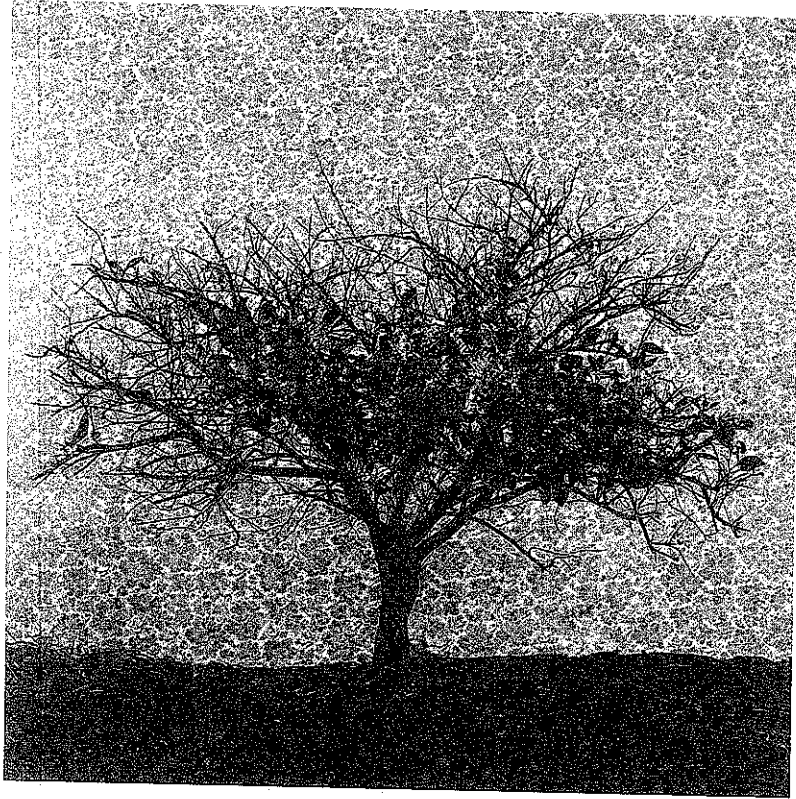
הגנת הטבע בגרמניה:

ממטלה תרבותית לאקולוגיה יישומית – וחוזר חלילה?*

אנטה פויגט

זה שנים מספר מתנהל בגרמניה פולמוס על אודות הגנת הטבע (Naturschutz), פולמוס שמשתתפים בו אקולוגים, מגני טבע ומתכנני נוף וסביבה אשר עוסקים הן בתיאוריה אקדמית והן בעבודה מעשית. נושא מרכזי בפולמוס זה הוא הפיכתה של הגנת הטבע למדע לכל דבר. האם מדעי הטבע הם בעלי משמעות יסודית עבור הגנת הטבע – ואם כן, איזו משמעות? או שמא נקודת המבט של מדעי הטבע מביאה מניה וביה לאובדן מהותה האמיתית של הגנת הטבע כתנועה תרבותית, חברתית ופוליטית? האם דרכי גישה אחרות לטבע, כגון הדרך האסתטית והרגשית, אינן בעלות חשיבות מכרעת יותר עבור החברה והתרבות מהדרך המדעית? ההתפתחות ההיסטורית של הפיכת הגנת הטבע למדע הובילה לכך שהאקולוגיה נתפסת כמובנה הצר, ומשמשת כבסיס להגנת הטבע בשני מובנים: הן כיסוד להגדרה הולמת ומקיפה של מושאי הגנת הטבע והן כשורש צידוקה הנורמטיבי. הגנת הטבע אינה מתבוננת עוד במושאי הגנתה מנקודת מבט תרבותית, כפי שעשתה בתקופת התהוותה, אלא כ"אובייקטים" אקולוגיים. כותבים שונים גורסים שעל תחום הגנת הטבע לשוב ולהיזכר בערכם התרבותי של אוצרותיה המוגנים: לדבריהם, הגנת הטבע היא מטלה תרבותית ולא אקולוגיה יישומית. בצורתה האקולוגית המדעית אין בכוחה של הגנת הטבע לדון ביופי או בערך התרבותי של הטבע, או בכוחו של הטבע להציע חוויות של בדידות, של חירות או של הרפתקנות. נוסף על כך, גורסים כותבים אלה, האקולוגיה מסתירה מאתנו את העובדה שמוטלת עלינו החובה החברתית לנהל משא ומתן על יעדי הגנת

* ד"ר אנטה פויגט, הקתדרה לאקולוגיה סביבתית, האוניברסיטה הטכנולוגית של מינכן. תרגום מגרמנית: אהר קאהן.

טל שוחט, ללא כותרות, 2005, 86x86 ס"מ, באדיבות האמנית וגלריה רהנפלד

במונחים "הגנת הטבע" (Naturschutz) ו"מגני הטבע" (Naturschützer) הוא כמובן פשוטי במידת-מה. הוא מתעלם לכאורה מאופיה הפלורליסטי של התנועה להגנת הטבע ומההבדלים שהיו וישנם בין הגנת טבע ממלכתית, הגנת הטבע מטעם אגודות פרטיות (המשקיעות את מרצן בכיוונים אחרים לחלוטין) והתחום הנלמד במוסדות להשכלה גבוהה. נוסף על כך, ישנם כמובן אנשים רבים בעלי דעות אישיות משלהם, הנבדלות זו מזו.² ואולם, מטרת מאמר זה היא, כאמור, הצגת הזרמים הראשיים של תנועת הגנת הטבע הגרמנית, על עמדותיהם המרכזיות במחלוקת שבין הנמקה אקולוגית לבין הנמקה תרבותית להגנת הטבע, ולא עשיית צדק עם ההטרורגניות של התנועה.

כדי להימנע מראש מאי-הבנות: במונח "אקולוגיה" כוונתי אך ורק למדע הטבע

הטבע, שכן מעובדות אקולוגיות גרידא לא ניתן לגזור ישירות מצבים רצויים והחלטות משותפות על נקיטת פעולה מעשית. מקצתם אף רואים באקולוגיזציה את הסיבה (או לפחות את אחת הסיבות) ל"ירידת ההתקבלות של הגנת הטבע" – כלומר, לכך שבקרב האוכלוסייה הכללית צנח העניין בהגנת הטבע בחדות, עד כדי היתקלות בהתנגדות במקרים מסוימים.¹

ביקורת זו על הפרספקטיבה האקולוגית, כלומר המדעית, של הגנת הטבע בגרמניה, והדרישה העכשווית להתחדשות תפיסתה העצמית התרבותית, היא נושא מאמר זה. לשם כך יציג המאמר בתחילה את הטענה ההיסטורית שהגנת הטבע הגרמנית הגדירה את עצמה בראשיתה כמטלה תרבותית, ברם לאחר מכן הלכה וכיוונה את עצמה אל מדע האקולוגיה. אילו בעיות נבעו מאוריינטציה זו ואילו טיעונים נגדיים הוצגו במסגרת הגנת הטבע? בחלק השני יסקור המאמר את נקודות הביקורת המרכזיות של שלושים השנים האחרונות. הביקורת מגיעה לשיאה בקריאה – שמאמר זה מאמץ – להתחדשות התפיסה העצמית התרבותית של הגנת הטבע, אשר לה מוקדש החלק השלישי. מה מאפשרת תפיסה תרבותית זו לעומת אוריינטציה אקולוגית? בהקשר לרדישה זו מצוי בלב הפולמוס זה שנים אחדות מושג המולדת (Heimat): כעוד שיש הרואים בו מכשיר בשירות הגנת הטבע, המביא בחשבון את מה שהגנה רגילה על מינים ובתי גידול מזניחה, אחרים דוחים את השימוש בו מסיבות היסטוריות ופוליטיות מובנות. כפי שמראה החלק האחרון במאמר זה, הדיון סביב מושג המולדת ממחיש מהם הקשיים שמביאה עמה הקריאה לתפיסה של הגנת הטבע "כמטלה תרבותית".

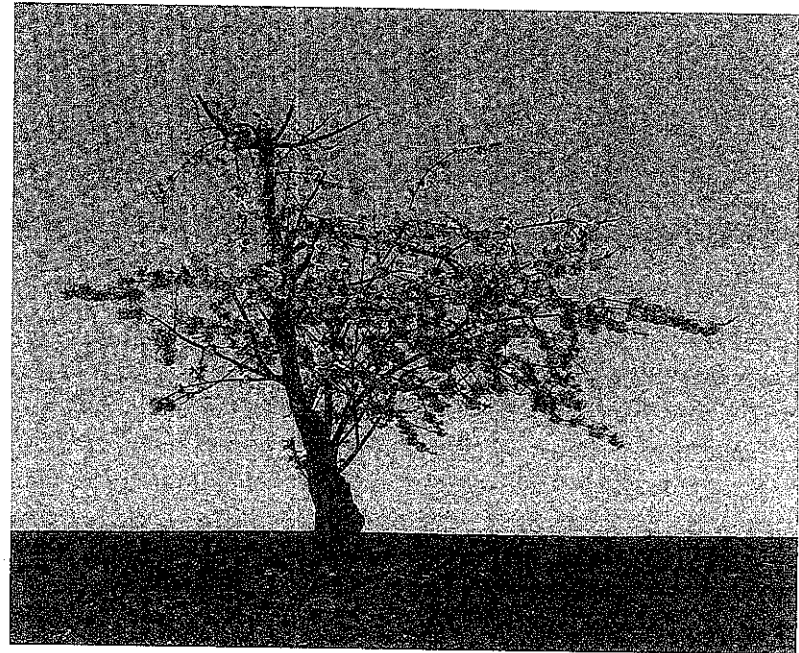
הפולמוס על אודות השורשים ה"אמיתיים" של הגנת הטבע הוא עתיק יומין, אך מתמשך עד ימינו אנו. ברם, העניין שלי כאן בנושא זה אינו מתמקד בהיבטיו ההיסטוריים, אלא בהיבטי התיאוריה של הגנת הטבע, ולבסוף גם בהיבטיו ה"הסברתיים". מהבחינה הזאת, יבליט המאמר עמדה מסוימת אשר שיעור חדירתה לחוגי הגנת הטבע בגרמניה עורו נמוך לדעתי. מדע ההיסטוריה הפך בשנים האחרונות את תולדות הגנת הטבע והסביבה לנושא למחקריו, והביא עמו תובנות רבות בעלות ערך. עם זאת, רק לעתים נדירות מוצבות תובנות אלו ביחס מפורש לאפשרות לראות בהגנת הטבע תחום אחריות חברתי. לעומת זאת, ההתייחסות להיסטוריה של הגנת הטבע משרתת אותי קודם כול בהצגת אסטרטגיות ההנמקה הנבדלות על בעיותיהן ואפשרויותיהן עבור הגנת הטבע בימינו, כמו גם בהדגמת סיבות המצדיקות אוריינטציה תרבותית.

תוך כדי כך, ספק אם אפשר להימנע מהכללות: תחת הכותרת "הגנת הטבע" יכללו אפוא להלן שמירת הטבע ונוף המולדת (Heimatschutz), טיפול, שיקום ותכנון נופי (Landespflege und Landschaftsplanung). האופן שבו אני משתמשת

נטול השיפוט הערכי (על פי יומרתו שלו)³ – לאמור, אקולוגיה כתת-דיסציפלינה של הביולוגיה. האקולוגיה עוסקת בצורות חיים ביחסן לעולם החי והדומם. המונח "אקולוגיה" במובנו הצר הזה אינו מציין את הגנת הטבע והסביבה, ואף לא תכנון נופי או "אקולוגיה כהשקפת עולם" נורמטיבית בעלת אוריינטציה יישומית או "אקולוגיה פוליטית"⁴. אני מבחינה, אם כן, באופן שיטתי בין גישה תיאורית של מדעי הטבע לבין גישה נורמטיבית.

מהגנה על נוף המולדת לאקולוגיה יישומית

חרף גיוונה הרב של התנועה להגנת הטבע,⁵ ניתן בכל זאת לפשטה ולסכמה כך לערך: כאשר הגנת הטבע התעצבה כתנועה חברתית בגרמניה בשלהי המאה ה-19, היא תפסה את עצמה קודם כול כתנועה וכמטלה תרבותית.⁶ בשלביה המוקדמים הייתה הגנת הטבע, מצד אחד, קודם כול מפעל שימור של

טל שוחט, פריחת הדובדבן, 125x150 ס"מ, מתוך: "לפעמים קר בבוקר", באדיבות האמנית וגלריה רוזנבלד

ערכי טבע הראויים להנצחה (Naturdenkmalpflege),⁷ שמטרתו הייתה "הבטחתם של אוצרות טבעיים 'מכובדים מקדמת דנא' של משק הבית הטריטוריאלי – החל בעצים מבודדים, דרך מיני בעלי חיים מאוימים וכלה בנופי בראשית ציוריים"⁸. מצד אחד הייתה הגנת הטבע הגנת נוף המולדת (Heimatschutz), שראתה במושאה תוצרי תרבות – לא רק משום שזיהתה את כל צורות הנוף התרבותי של החקלאות המסורתית כראויות להגנה (אך לא נוף פראי), אלא משום שהתכוונה בערכו התרבותי והאסתטי של הטבע. הטבע זכה להערכה כסמל וביטוי לאידיאלים וערכי תרבות כגון ראשוניות, הרמוניה, מקוריות או חירות.

יש לקרוא את הזרמים המוקדמים של הגנת הטבע ונוף המולדת "כתסמיני משכר וניכור בסיסיים במעבר מצורות חברתיות מסורתיות למודרניות"⁹. זרמים אלה היו שמרניים מבחינה תרבותית וביקורתיים כלפי הציוויליזציה, לעתים אפילו אנטי-דמוקרטיים בגלוי וריאקציונריים. הביקורת של הגנת נוף המולדת גרסה שהמחשבה המודרנית מתכוונת בטבע רק מבחינת תועלתו החומרית. כנגד רציונליזציה ואובייקטיביזציה זו, הדגישה הגנת נוף המולדת את האסתטי, הרגשי ואת ייחוס המשמעות התרבותית לנוף.

עמדתם של חסידיו ערכי הטבע להנצחה (Naturdenkmalpflege) נטתה במידה רבה לתיעוד זואולוגי האופייני לענפי ידיעת הטבע, דהיינו לשמירת ולטיפוח הקיים, ואילו הגנת נוף המולדת נטתה בהיבטים מהותיים לעיצוב ולייפוי הקיים, דהיינו למלאכותיות. ידע שמקורו במדעי הטבע או בענפי ידיעת הטבע כמעט לא שיחק תפקיד בהגנת נוף המולדת, בעוד שעבור שימור ערכי הטבע להנצחה, ידע זה נתפס ככלי הכרחי ליישום מוצלח של אמצעי הגנה נדרשים.

עבור חסידיו הגנת נוף המולדת היה מראה הנוף המסורתי המעובד ביד אדם, שהתיעוש והעיור העמידו בסכנת חורבן, ערך חשוב לשימור.¹⁰ העניין כאן לא היה ביופי אסתטי גרידא, אלא בייחוס משמעות תרבותית לנוף כמולדת – מולדת במובן של מרחב הפועל כעירבון לזהות ולתלות הרדית בין טבע ותרבות.¹¹ הנוף המעובד ביד אדם היה בעיניהם ביטוי לאחדות של "ארץ ואנשים" (Land und Leute), המורכבת ממגוון של אינדיווידואלים.¹² אחדות זו נוצרת, כך חשבו בהסתמכם על הרדר,¹³ על ידי כך שכל עם מעצב את המרחב הטבעי שבו הוא חי, תוך כדי שימת לב לאיכויותיו הפיזיות והחומריות הייחודיות באמצעות הפרקטיקות התרבותיות הייחודיות לו. נוף המעובד ביד אדם מקבל לכאורה את זהותו הטבעית בצורת ייחודיות ומגוון הצומחים בו, המתפתחים באופן תרבותי. יופיו, ייחודו וגיוונו של נוף הם לפיכך בהיבט ביטוי של שלמות התפתחותו התרבותית וקנה מידה להתפתחות זו. תנועת הגנת הסביבה המוקדמת החזיקה, אם כן, בתפיסה קלאסית-שמרנית של מושג המולדת.

לצד תנועת הגנת הסביבה המוקדמת, עמדה הגישה המדעית האקולוגית. את המונח "אקולוגיה" טבע בשנת 1866 ארנסט הקל כדי לציין תת-דיסציפלינה של הביולוגיה: "תחת הכותרת 'אקולוגיה' אנו כוללים את כלל המדע העוסק בקשרים בין האורגניזם לעולם החיצוני הסובב אותו, שאליו ניתן לייחס במובן הרחב ביותר את 'תנאי הקיום'".¹⁴ ואולם, האקולוגיה לא התפתחה כדיסציפלינה אחרתית בעלת חשיבה תיאורטית, פרקטיות ושיטות אחדות, אלא כדיסציפלינה הטרוגנית.¹⁵

הגנת הטבע והאקולוגיה התהוו באותה התקופה, ואף על פי כן היו להן בתחילת הדרך נקודות מגע מעטות בלבד.¹⁶ אפשר להשתומם על כך, שהרי האקולוגיה המוקדמת הייתה קרובה מאוד להגנת הטבע מבחינה מבנית: האקולוגיה נשאה עדיין אופי אזורי מאוד והייתה קשורה לענפי ידיעת הטבע במתודולוגיה שלה, מה שאף הקשה על קבלתה לשורות מדעי הטבע כמדע "מדויק". נוסף על כך, אקולוגים כגון אוגוסט טינמאן (Thienemann) וקרל פרידריקס (Friederichs) ראו בה מעין "מדע אינטגרטיבי", שעליו לקשר בין מדעי הרוח ומדעי הטבע, שאף השתמעו ממנו הוראות מעשיות להתנהגות נכונה ביחס לטבע.¹⁷ כפל המשמעויות הניכר בשימוש העכשווי במושג "אקולוגיה" – כתת-דיסציפלינה של הביולוגיה מחד גיסא וכהשקפת עולם מאידך גיסא – נתן כבר אז את אותותיו.

לאחר 1945 הביעו האקולוגים הגרמנים בתחילה פקפוק מסוים כלפי ה"אקולוגיה החדשה" – New Ecology – האנגלו-אמריקאית. המתמטיזציה והפורמליזציה של פעולות והשפעות גומלין אקולוגיות, הצגתן של תיאוריות כלליות כנות-הפרכה והניתוח המערכתית-יאורטי של זרימת חומרים ואנרגיה עוררו אצלם יחס חשדני כלפי ה"אקולוגיה החדשה".¹⁸ רק בשנות ה-60 של המאה ה-20 אומצו עקרונות אלה גם בגרמניה, וסייעו בקבלת האקולוגיה כמדע טבע.

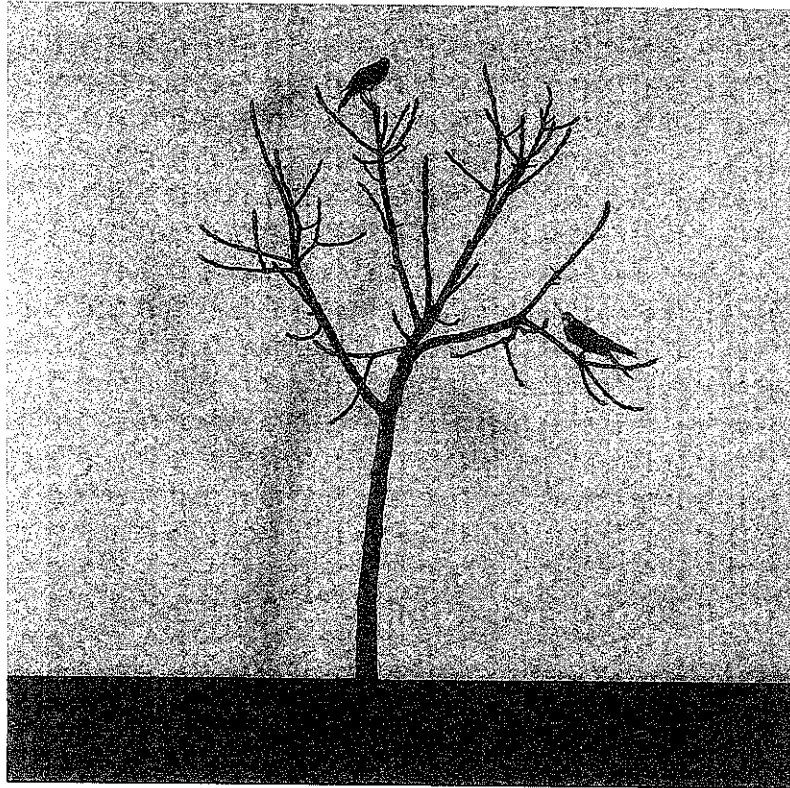
אחת התוצאות של המפגש בין אקולוגיה ובין תנועת הגנת הטבע מקורה בכך שמאז המחצית השנייה של המאה ה-20, חסידי הגנת הטבע ומתכנני נוף (Landschaftsplaner) רואים בעצמם בראש ובראשונה "אקולוגים יישומיים". בנקודה זו, ברצוני להצביע על ההשלכות שנובעו לנקודת המבט האקולוגית-מדעית הזאת באמצעות שימוש במושג הנוף.

הנוף הפך למושג מחקר חומרי של האקולוגיה, לרוב אף למערכת אקולוגית ("אקוסיסטם"): "נוף יכול להיתפס כמערכת אקולוגית המייצגת אחרות פונקציונלית של פלח ממרחב כדור הארץ".¹⁹ מעתה ואילך, אין מגני הטבע מנמקים עוד את שמירת הנוף ביופיו ובפרשנות שנתנו לו כמולדת, כפי שעשתה זאת התנועה להגנת נוף המולדת בשלהי המאה ה-19. כמו כן, לא מדובר עוד באיסוף מדעי בסגנון ידיעת הטבע – עריכת רשימת מצאי ותיעוד המאפיין, החריג

והמאובן – כפי שהיה נהוג בקרב חסידי שימור ערכי טבע להנצחה. הגנת הטבע שעברה אקולוגיזציה שומרת קודם כול על מינים, על מרחבי המחיה האקולוגיים שלהם. שמירה זו מנומקת ב"כורח הנסיבות האקולוגיות". מאחר שהצהרות בתחום מדעי הטבע נחשבות לחופשיות משיפוט ערכי, יוצאת מכך (כפי הנראה) יומרה לתקפות אובייקטיבית של הגנת הטבע. מינים מסוימים חייבים להישמר כדי שלא "תיהרס" מערכת אקולוגית או יציבותה, או שמא יופר שיווי משקלה. תוך כדי כך נתפס שיווי משקלה של המערכת האקולוגית – לרוב ללא עיון נוסף – כערך בפני עצמו. לחלופין, מיוחסת למערכות אקולוגיות תועלת מסוימת, והן נבחנו על פי השימושיות שלהן לבני אדם ולחברה: לעתים קרובות נהגים להזכיר שהתפוקה והתפקוד של הטבע – היא פירושם של אלה אשר היא – הנם, בסופו של דבר, תנאים מוקדמים להישרדות האדם. ולפיכך, תפקודים מסוימים של המערכת האקולוגית חייבים להישמר. נכסים טבעיים הופכים למשאבים, דהיינו, הם נבחנו על פי תועלתם ויש לשמר את יכולת התחדשותם ושימושיותם.²⁰

אף על פי כן, עדיין שכיח השימוש במונחים לא-אקולוגיים כגון "ייחוד" ו"יופי", הן במסגרת הגנת טבע יישומית והן בחקיקה של הגנת הטבע בגרמניה.²¹ ברם, כיצד משתמשים במונחים אלה? ההתמקדות העיקשת בתועלת הביאה לכך שאף במונחים אלה נעשה שימוש כאילו היו לקוחים ממדעי הטבע. שכן, מאחר שעתה גם אי-שימוש נחשב לצורה של שימושיות, הרי שגם יופיו וייחודו של הטבע והנוף הופכים למשאבים – למשל, להבראה, לתירוח או ל"הודות עם המולדת". כך מזוהה הגנת הטבע, בחוגים נרחבים, כמובן מאליו עם הגנה על משאבים. בשלביה המוקדמים של הגנת הטבע, היה המצב שונה לחלוטין, שכן יופיו של נוף עדיין לא עשהו למשאב. הנוף היה הדבר שעליו חובה להגן, דווקא מפני שהחשיבה התועלתית איימה עליו, כלומר מפני הסכנה שהוא יושפל לדרגת משאב, בבחינת אמצעי להשגת מטרה בלבד.

מאז שנות ה-70 הגנת המינים ובתי גידולם, כמו גם הגנת המשאבים, המסתמכות על תובנות אקולוגיות של מדעי הטבע, הולכות ותופסות את מקומה של האוריינטציה התרבותית, קודמתם בתחום הגנת הטבע. ומאז שנות ה-80 הצטרפה למגמה זו ההגנה על מערכות אקולוגיות.²² הנוהג לבסס את צעדי ההגנה והניהול שיש לנקוט על "כורח הנסיבות האקולוגיות" ושיקולי תועלת הלך יד ביד עם מגמה זו. משתמעת מכך תמורה רדיקלית ומעוררת השתאות בהשקפת העולם: הגנת הטבע המקורית, על ביקורתיותה הציוויליזטורית – אשר מול הפצון הטבע ואוריינטציית התועלת העמידה את החר-פעמיות, היופי, ואף את האלוהיות של הטבע והנוף – דווקא היא מאמצת את מבנה הטיעון הרציונלית-תכליתי של יריביה. מעתה ואילך, מה שמועיל הוא שיזכה להגנה, ולצורך זה יתואר באופן הנהוג

טל שוחט, ללא כותרת, 2006, 75x75 ס"מ, באדיבות האמנית וגרייה רחנפלד

במדעי הטבע. יופיו של הנוף וערכו התרבותי אינם ממלאים עוד שום תפקיד – על כל פנים, לא בקרמת הבמה.

מהן הסיבות לתמורה בנקודת המבט של הגנת הטבע? לעתים קרובות מסבירים ומנמקים את תהליך האקולוגיזציה של הגנת הטבע וזיהויה עם הגנת משאבים כדלקמן: הגנת הטבע שולבה אל תוך המדינה הדמוקרטית-ליברלית, שבה החלטות כפופות לבחינה ביורוקרטית רציונלית. לפיכך, האמנותי וכל הקשור ברגשות ובאוריינטציה חושנית, כגון תרבות ומולדת, נתפסים כבלתי מהותיים. תחת זאת, מוצגת עמדה רציונלית המושתתת על מדעי הטבע. זהו תיאור התקף בדמוקרטיות מודרניות רבות. יתר על כן, התפתחותה של הגנת הטבע בגרמניה מוסברת פעמים רבות על סמך ההיסטוריה הייחודית של המדינה, דהיינו, כנובעת מההיסטוריה הגרמנית, וליתר דיוק מהנאציזם-סוציאליזם ומהתפקיד שמילאה הגנת הטבע בתקופתו. דמויות בולטות בתחום הגנת הטבע, כגון ולטר שניכן (Schoenichen) והנס שוונקל (Schwenkel), בירכו על עליית הנאצים לשלטון. נציגים רבים מתחומי הגנת הטבע ותכנון הנוף העלו תרומות תיאורטיות ומעשיות להתפתחות המקצועית של תחום עיסוקם (למשל, באמצעות החוק להגנת הטבע של הרייך השלישי מ-1935 או תקנות הנוף מ-1942), וכך כבדו השפיעו מתוך חוגי המקצוע באופן פעיל על המדיניות הנאצית, כמו, למשל, בתכנון "השטחים שנועדו לסיפוח במזרח" וכן במדיניות ההשמדה והיישוב מחדש. הם הטיפו לכיבוש שטחי מחיה חדשים ולעיצובם מחדש כ"נוף גרמני", וייצגו בכך אידיאולוגיית-מולדת גזענית של "דם ואדמה" ("Blut-und-Boden").²³

על רקע זה מתפרש המעבר הנוכחי לנקודת מבט אקולוגית בתחום הגנת הטבע ותכנון הנוף כניסיון להתנער ממושג המולדת הנאצי.²⁴ שהרי מאז שנות ה-60, לכל היאוחר, השתתת הגנת הטבע על יסוד מושג המולדת הפכה קשה מבחינה פוליטית.²⁵ לפיכך, הוחלף ראשית כול מושג המולדת כבסיס לפעילות תכנונית במושג טעון לא פחות מבחינה אידיאולוגית – הבריאות.²⁶ יתר על כן, התעורר הרצון להשתית את הגנת הטבע ותכנון הנוף על יסודות רציונליים, שיטתיים, שקופים ומוכנים לכול. מכיוון שהכול ביקשו לנער חוצנם מאידיאולוגיה באשר היא, מצאו במדעי הטבע הפטורים לכאורה משיפוט ערכי – ובראש ובראשונה באקולוגיה – משענת להיתמך בה.

אלא שאפשר לטעון כנגד תזה זו, שהגנת הטבע ותכנון הנוף לאחר 1945 רק המשיכה מגמה אשר למעשה החלה כבר בתקופה הנאצית, ולא השתחררה ממנה.²⁷ בשנות ה-60 של המאה ה-20 נדחה מושג המולדת, על דימויו האיריאלי על אודות האחדות הטבעית והתרבותית של ארץ ואנשים, בנימוק שמושג מולדת זה אינו אלא המושג הנאצי. אלא שמושג זה – שאמנם, רבים מחסידי הגנת הטבע

בתקופה הנאצית בהחלט אימצו אותו – היה למעשה מושג המולדת השמרני. ואילו בתקופה הנאצית נודע תפקיד מכריע דווקא לתפיסה אחרת של מולדת, זו שמצאה את ביטויה יותר מכול במחלקת התכנון של קומיסריאט הרייך לחינוך הלאום הגרמני (RKF), הן מבחינה תכנונית והן מבחינה ביצועית.²⁸ בעוד שמושג המולדת במחשבה השמרנית הקלאסית הושתת על מקוריות (מסורת, השתרשות, היסטוריה),²⁹ כאן נטען שניתן לייצר (נוף-)מולדת באופן מלאכותי. מחלקת התכנון תכננה את עיצוב השטחים הכבושים כך שיוכלו להפוך עבור המתישבים הגרמנים למולדת, אשר תאפשר גם את קיומם של מרחבי כלכלה והגנה צבאית המתפקדים בייעילות.³⁰ בשל מושג מולדת "נופיי-קונסטרוקטיבי" זה ובגין המשימה שהוטלה "לייצר" מולדת גרמנית, צריך וחייב היה הנוף להפוך למושג

נקודת הביקורת הראשונה נוגעת לפרספקטיבה מסוימת של הגנת הטבע, זו של תיאוריית המערכת האקולוגית (ecosystem). נציגה בקצרה: תיאוריות אקוסיסטמיות בעלות אוריינטציה פיזיקלית נחשבות לקלאסיות כאשר הן מתארות חילופי חומר, אנרגיה או אף מידע במערכת אקולוגית, לצד הפונקציות שממלאים גורמים ביוטיים וא-ביוטיים בחילופים אלה. גורמים אלה מבצעים תפקידים מוגדרים – אם בעבור המערכת האקולוגית עצמה (למשל, שימור עצמי) ואם בעבור תפוקתה לאדם ("ecosystem services"). כאשר בוחנים את תרומתם של גורמים כאלו, למשל, לתהליכי חילוף אנרגיה ושימורה, מזניחים את העובדה שהם מורכבים ממינים שונים, אשר להם מאפיינים קונקרטיים וכמותיים הניתנים להבחנה, ושהם מקיימים קשרים עם מינים אחרים. התוצאה היא שמינים המהווים יחדיו גורים ביוטי הגם שקולים מבחינה אקולוגית, כלומר ניתן להחליפם במינים אחרים השווים להם מבחינה פונקציונלית.³⁶

הביקורת כנגד הפרספקטיבה האקוסיסטמית מפנה אפוא את הציה כנגד "רדוקציה" של המינים לתפקידים שהם ממלאים.³⁷ שכן, גורסת הביקורת, כך ניתן לכסס הגנה על מין מסוים רק על הפונקציונליות שלו, אם עבוד המערכת האקולוגית ואם בהישרדות האדם. המגוון של המינים או של פרטים מסוימים והיותם יחידים במינים אינם נתפסים כיאות בפרספקטיבה זו. יתר על כן, מוסיפים המבקרים, תפיסה פונקציונלית מהסוג הזה מתעלמת מהאיכויות התרבותיות והאסתטיות המרובות של הנוף, ובהיבט מדישה רק את מה שנראה בעיני הביולוגיה כחשוב להישרדות האנושות.³⁸

טענה 2: אקולוגיה היא מדע ולכן אינה יכולה להכתיב נורמות להגנת הטבע.

ה"אקולוגים היישומיים" מקווים לגבש באמצעות הפרספקטיבה האקולוגית על הטבע הוראות נורמטיביות שתנחינה החלטות בתכנון סביבתי, וכך גם מצופה מהם. אלא שלדברי המבקרים, אין זה בגדר האפשר. ³⁹ מאחר שאקולוגיה היא מדע ביולוגי, אין ביכולתה לשפוט ולספק נורמות להגנת הטבע. לשיטתם, אקולוגיה אינה תורה העוסקת בפתרון בעיות הגנת הסביבה, אף על פי שאפשר להשתמש בה למטרה זו, כפי שאפשר להשתמש בה למטרות רבות אחרות. אקולוג יכול לקבוע מה מצבה של מערכת אקולוגית, אך לא להחליט אם ראוי שתימצא במצב זה או אחר. אקולוגיה אינה יכולה לטעון במישור נורמטיבי, בעוד שהגנת הטבע חייבת על פי מהותה לעשות כן. מכאן נובעת הדרישה שהגנת הטבע תגבש את הנורמות שלה וערכיה, כמו גם את הפעולות והיעדים המתבקשים מהם, במסגרת

המוזקק של מדעי הטבע. לשם כך קודמו מדעים בעלי רלוונטיות טכנית כגון פרולוגיה (חקר הקרקעות) וסוציולוגיה של צמחים³¹ ויושמו באופן כזה ששירת יעדים מעשיים של תכנון הטבע והגנתו, כגון הגנה על הקרקע מפני סחיפה (Erosionsschutz) ומערכות של שוברי רוח (Windschutzhecken).³² נוסף על כך, התרחבות הנוף הגרמני לשטחי הכיבוש במזרח הכתיבה את פיתוחן של שיטות תכנון פונקציונליות חדשות, מדע של תכנון וארגון כלל-ארצי.³³ וכאן, בבנייתה של אדמיניסטרציה יעילה, בקידום של מדעים בעלי רלוונטיות טכנית וכייסוד התכנון הפונקציונלי בגרמניה הנאצית, כבר נראים ניצני המדען של הגנת הטבע, שזכו לדחיפה לאחר מלחמת העולם השנייה, ולבסוף היו ליסוד מוסד של תכנון נוף בעל אוריינטציה אקולוגית.³⁴

הנימוק שלפיו הגנת הטבע ותכנון הנוף בתקופה שלאחר המלחמה היו חייבים להפוך לאקולוגיה יישומית, כדי שיוכלו להיות חלק מגרמניה דמוקרטית, אינו עומד במבחן. ההפך הוא הנכון: מדעיות, אדמיניסטרציה יעילה ותכנון קודמו כבר בתקופה הנאצית. אלה ודאי אינם מהווים כשלעצמם בסיס לכשירות הדמוקרטית של הגנת הטבע.

ביקורת על נקודות המבט האקולוגיות של הגנת הטבע

נקודת המבט האקולוגית של הגנת הטבע על הטבע והנוף זכתה לביקורת מצדדים שונים. מאז שנות ה-80, נשמעים ביתר שאת קולות האסכולה של אדריכלות הנוף, הקוראים לשימת לב לממד התרבותי ולעיצוב האמנותי של הנוף. הביקורת מצד תיאוריית תכנון המרחב הפתוח (Freiraumplanung), שנוצרה בשנות ה-70 במסגרת התנועות החברתיות החדשות ומחזיקה באוריינטציה של מדעי החברה, גרסה שהגנת הטבע אינה מביאה בחשבון את הפרודוקטיביות היוצרת ואת האינדיווידואליות האנושית. יתר על כן, ביקורת זו מבקשת לעודד חשיבה על שיפוט ערכי ו"אידיאל טבע סוציאלי".³⁵

להלן ארד לעומקן של הטענות ה"פנימיות", דהיינו אלה שהציגו מגני טבע, גאוגרפים ואקולוגים. אחלק אותן לחמש טענות בסיסיות ואמחישן באמצעות כמה דוגמאות, הנוגעות בעיקר ליישום התיאוריה של המערכת האקולוגית בהגנת הטבע.

טענה 1: תפיסת הטבע והנוף בפרספקטיבה של תיאוריית המערכת האקולוגית היא רדוקציוניסטית.

דיון ציבורי. אין היא רשאית לנסות לבצע את הבלתי ניתן לביצוע, דהיינו לבסס ולהצדיק את קיומה באמצעות מדעי הטבע.

טענה 3: "אובייקטיביות מדומה": הגנת הטבע אינה נשענת על אקולוגיה כמדע, אלא על "השקפת עולם אקולוגית".

להיעדר האפשרות לגזור נורמות וערכים מהאקולוגיה מצטרפת הטענה שהגנת הטבע מעוגנת הלכה למעשה ב"השקפת עולם אקולוגית".⁴⁰

שוב עשויה להמחיש זאת הדוגמה של מושג המערכת האקולוגית: בתחום הגנת הטבע, מושג זה משמש רק לעתים נדירות במובן שנודע לו במדעי הטבע. מרבית התיאוריות בנות זמננו יוצאות מנקודת הנחה שהמתבונן הוא הקובע את גבולותיה של מערכת אקולוגית באמצעות ברירת מאפיינים התלויה באופן הצגת השאלות, ובמובן זה מערכות אקולוגיות הן יחידות המובנות באופן סובייקטיבי (נומינליזם מערכתי).⁴¹ לשיטתן, מערכות אקולוגיות אינן יחידות טבעיות, הניתנות לגילוי בטבע, אלא יחידות מלאכותיות. כל זאת מכיוון שהאקולוג קובע מהם הקריטריונים לברירת גורמי המערכת ומהם גבולותיה על פי אינטרס: האובייקטים הרלוונטיים לאינטרס המבוקש, למשל ייצור ביומסה או ייצוב האקלים, הם הנבחרים כגורמי המערכת האקולוגית. מכיוון שאין גבול למספר השימושים והאינטרסים, ניתן להגדיר מערכות אקולוגיות ללא הגבלה. במילים אחרות, מערכות אקולוגיות נהגות באופן טלאולוגי משום שהן מוגדרות על פי תכליתן. אך זו אינה תכלית עצמית, אלא האינטרס המוגדר מבתוך. כלומר, המערכת האקולוגית אינה מתארגנת על פי תכלית עצמית, אלא האקולוג מבנה אותה על פי האינטרס; הלכה למעשה, במקמו אורגניזמים מסוימים בשטח מסוים או בשנתו את תנאי הסביבה, או במחשבתו, כאשר הוא שוקל שילוב של גורמים ביוטיים וא-ביוטיים הקיים בטבע ביחס לתועלת מסוימת. מושגים כגון "נוק למערכת אקולוגית" הם לפיכך חסרי משמעות, או בעלי משמעות אחת: הם מתארים התרחקות של המערכת מקיום מצב המתבקש מתוקף אינטרס מסוים.⁴²

בתחום הגנת הטבע, לעומת זאת, מקובל לצאת מן ההנחה שמערכות אקולוגיות הן יחידות טבעיות, הקובעות בעצמן את גבולותיהן ומתקיימות בלא תלות במתבונן (ריאליזם מערכתי). על פי תפיסה זו, למערכות אקולוגיות יש גבולות אמיתיים במרחב; הן נפרדות אחת מרעותה באמצעות תהליכיהן הפנימיים. הן מושאים בעלי ממשות, בני-הגנה. מערכת אקולוגית נתפסת אפוא, לפי מחשבה זו, כמקבילה לאורגניזם: חלקיה תלויים זה בזה לקיומם, והיא מייצרת, מתפתחת ומקיימת את עצמה. כמו אורגניזם, מערכת אקולוגית עשויה להיות בריאה או

חולה ויכולה להיהרס. מצורת התבוננות זו במערכת אקולוגית נגזר אפוא שיפוט ערכי. אלא שדבר זה, כך המבקרים, הוא אידיאולוגיה ולא מדע טבע.

דוגמה נוספת: תיאוריית המגוון-שונות-יציבות מילאה וממלאה תפקיד חשוב בהגנת הטבע. היא גורסת ששונות גבוהה ומגוון גדול במערכת אקולוגית הולכים יד ביד עם יציבות. תיאוריה זו צמחה מחוגי האקולוגיה המדעית, אך נחשבת שם למופרכת מאז שנות ה-80. בתחום הגנת הטבע, לעומת זאת, היא נותרה רבת-השפעה כמשך זמן רב, ובתפיסה העממית היא אף שומרת על השפעתה עד היום. כך, למשל, ההכרח לשמור על יציבותן של מערכות אקולוגיות הוא פעמים רבות המניע את ההגנה על מינים ביולוגיים, מגוונם ושונותם.⁴³ להתמדתה של ההנחה בדבר הקשר בין מגוון, שונות ויציבות אחראית יותר מכול האידיאולוגיה הגורסת שמגוון הוא בהכרח "טוב".⁴⁴

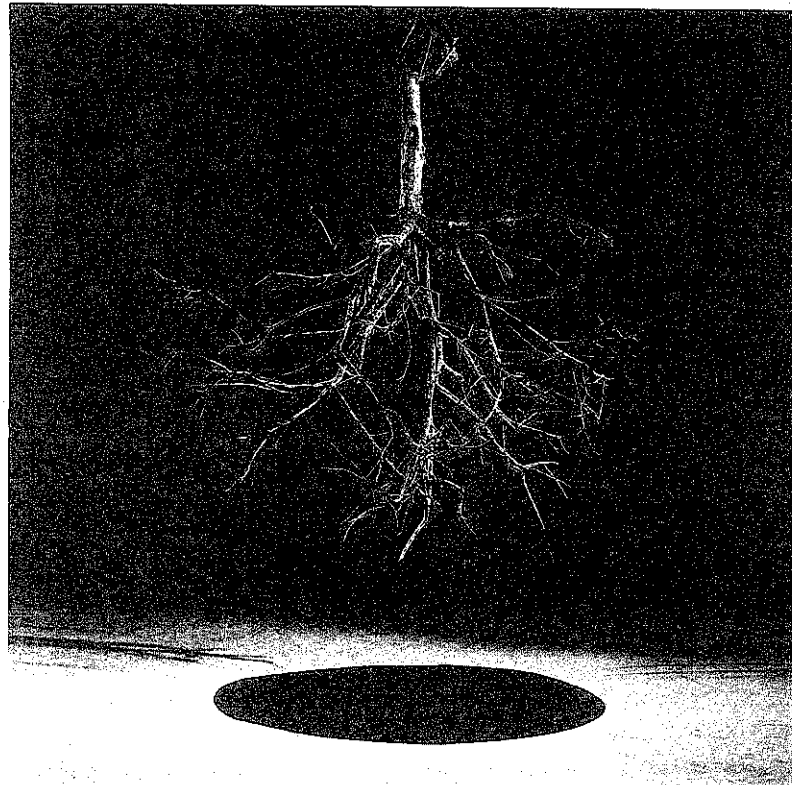
גם כאן ניתן לראות כיצד הטיעונים בתחום הגנת הטבע הם רק לכאורה בעלי אופי של מדעי הטבע, כעוד שבמציאות הנחות יסוד הקשורות בהשקפת העולם ובשיפוט ערכי ממלאות תפקיד בבחירת מושאי ההגנה.

טענה 4: כלי הגנת הטבע טומנים בחובם סדרי עדיפויות תלויי תרבות.

ביקורת נמתחה גם על כך שכליה של הגנת הטבע בעלת האוריינטציה האקולוגית מושתתים על יסודות תרבותיים, אך אינם נידונים ומטופלים בתורת שכאלה: "הייחוד, הנובע מנסיבות היסטוריות ולובש צורה מסוימת כמגוון של מינים ושל בתי גידול, משחק תפקיד מרכזי כקנה מידה להערכה. לכן, רק שילובים של מינים ומאפיינים מקומיים המפגינים טיפולוגיה וייצוגיות עבור הקשר מרחבי כללי נחשבים לשלמים ולבעלי ערך. לפיכך, בעל ערך הוא מה שמשתייך למראה הנוף המקובל ותורם להכניית ייחודו בידי התרבות".⁴⁵ לדוגמה, "הרשימה הגרמנית האדומה של מינים בסכנת הכחדה" מתבססת באופן ניכר על קשת המינים של הנוף המעובד (Kulturlandschaft) הקדם-תעשייתי. ואולם, הצבת ה"נוף המעובד הקדם-תעשייתי" כקו מנחה להגנת המינים ניתנת להבנה רק מתוך הקשרה התרבותי כסמל לחיים טובים. כלומר, הגנת הטבע המודרנית, כמו הגנת הטבע המוקדמת, בוררת את מושאיה בהתבסס על ערכם התרבותי והחברתי.⁴⁶

הדבר תקף גם כאשר מדובר לכאורה ב"איסוף נתונים" בלבד, כלשון ענף הגנת המינים ובתי הגידול, הנחשב בעיני עצמו למדע טבע לכל דבר. באופן כללי יוצאים מנקודת הנחה שבעת סקירתם של מינים, חיי שיתוף (סימביוזה) ובתי גידול, הטבע מתועד ללא משוא פנים ערכי. אך יש לסייג זאת ולומר שאפילו אם שיטת התייעוד עשויה להיחשב למדעית, אין דרך לגזור מהמדע נימוק לבחירת

– אסתטי, סימבולי, רגשי – מאפשרת דיון שקוף ורבי-פנים ביעדיה של הגנת הטבע. אחרי ככלות הכול, לא שוררת אחרות דעים באשר למטרות הגנת הטבע: בעיני אנשים שונים, צמחים, חיות ונופים שונים הם מושכים מבחינה אסתטית או מרתקים מבחינה רגשית, ולכן ראויים להגנה. הם מגיבים בעניין או בדחייה לשינויים בנוף או לנדידתם של מינים חדשים אליו. אחרות דעים דורשת גיבוש הסכמה הדדית, ואילו הסכמה הדדית באשר ליעדים כרוכה בהכרח בהכנת כל היעדים – שלי ושל זולתי, ולבסוף, הבנה עשויה להתהוות רק בעקבות הגמקה בת-הכנה. במילים אחרות, יש להציג את הנימוקים התרבותיים לכל אחד מהיעדים באופן מובן ומתאים לדיון. לפיכך חובה על תחום הגנת הטבע לעסוק באופן

טל שוחט, ללא כותרת, 2007, 125x125, מתוך: "התקרה עפה", באדיבות האמנית וגלריה רוזנפלד

מושאי המחקר: מדוע לבחור דווקא בכרי מרעה, ביערות, באגמונים וכן הלאה, ולא במערכות אקולוגיות של מיני התוך (Interstitial) המצויים בקרקע, למשל? המדע קובע אפוא מה ראוי להתבוננות.⁴⁷

בהצגת המעבר מהגנת נוף המולדת להגנת טבע אקולוגית בחלק הראשון של מאמר זה נטען שרק בעל התועלת זוכה כיום להגנה, וכי הנוף כבעל ערך תרבותי אינו ממלא עוד תפקיד בקדמת הבמה. אם עוקבים אחר שתי נקודות הביקורת האחרונות, ניכר, עם זאת, שהגנת הטבע האקולוגית נשענת בבלי דעת בכבודות על ערכים תרבותיים וחברתיים, אף על פי שאין היא דנה בהם בגלוי בתורת שכאלה, אלא מתיימרת לבסס את מושאיה וכליה באופן אובייקטיבי.

טענה 5: הגנת הטבע מושתתת על המדע הלא-נכון.

נקודת הביקורת האחרונה היא מעין מסקנה הנובעת מן הארבע שצוינו לעיל. בהתבססה על האקולוגיה כעל מסד ענייני, ברהבנה בין-סובייקטיבית (לכאורה), הגנת הטבע מתכחשת ליסודותיה התרבותיים ומסתמכת על המדע הלא-נכון. סימוכין תרבותיים היו והנם חלק בלתי נפרד מההבנה העצמית המקצועית של תחום הגנת הטבע, ויש לדון בהם בהתאם לכך.⁴⁸ אמנם, יש בהחלט צורך בידע אקולוגי לביצוען של משימות מעשיות מסוימות של הגנת הטבע, אך מעל לכול יש צורך בנקודות מבט של מדעי התרבות, החוקרים את מגוון המשמעויות התרבותיות והסמליות שיש לטבע ונוף עבור בני אדם ואת הפרספקטיבות ההיסטוריות של חילופי משמעויות אלה והשלכותיהם המעשיות. רק כך ניתן להצדיק, בחברה פלורליסטית מודרנית, את הבחירה להגן דווקא על צורות מסוימות של נוף וטבע. מרכזית לביקורת זו היא ההבחנה שטבע ונוף נתפסים שוב כבעלי ערך אסתטי, תרבותי וחברתי, והגנת הטבע נתפסת כמטלה תרבותית מכרעת. אנשים מוצאים שוב יופי בטבע, מרותקים אליו באופן רגשי או מעריכים אותו כסמל לחיים טובים. תחיית התפיסה העצמית התרבותית של הגנת הטבע מהווה תגובה הולמת לשעת כושר מחודשת.

הגנת הטבע כמטלה תרבותית

ברצוני לאמץ את נקודת הביקורת האחרונה ולהרחיבה, שכן אין היא טומנת בחובה רק את האפשרות לייסוד מחדש של הגנת הטבע, אלא גם כמה היבטים בעייתיים שיש לדון בהם.

בחינת הטבע ודרכי הגישה אליו באספקלריה תרבותית, במובנה הרחב ביותר

שיטתי בשאלות של מדעי תרבות, כמו אילו רעיונות תרבותיים-היסטוריים הנם תקפים, אילו תפיסות ערכיות קיימות ביחס לטבע ולנוף, כיצד ומדוע התהוו, כיצד ומדוע הם משתנים, והאם הם מוציאים זה את זה, מהווים תנאי זה לזה או סובלים האחד את משנהו. ללא ידע זה לא תיתכן הבנה מדוע אנשים מתעניינים מלכתחילה בטבע ובנוף: בשל יופיים, בשל הקרבה למולדת או אולי בזכות חוויות החירות שהם מציעים, בניגוד לאילוצי הציוויליזציה. ללא ידע זה לא ניתן גם להבין מה בטבע דוחה אנשים או מעורר בהם חרדה. מכיוון שרעיונות ותפיסות ערכיות אינם מושאי מחקר של האקולוגיה, אין בכוחה של הגנת טבע בעלת אוריינטציה אקולוגית להבין מה בטבע מעניין את בני האדם. תחת זאת, האקולוג המומחה אומר מה צריך לעניין אותם: תפקוד אקולוגי, יציבות או דינמיות של מערכות אקולוגיות.⁴⁹

את הטענה שהגנת הטבע צריכה להיות מושתתת על ידע תרבותי ברצוני להמחיש באמצעות הדוגמה העכשווית של השבה לטבע של בעלי חיים שנעלמו מהנוף. מאז פתיחת הגבולות האירופיים בשנות ה-90, חוצים יותר ויותר זאבים את הגבול הפולני לתוך גרמניה. הדבר מהווה חידוש עבור גרמניה, שבה נורה אחרון הזאבים כבר בתחילת המאה ה-20. יש בוודאי צורך להעריך אם לזאב יש בכלל סיכוי להתבסס בגרמניה, עד כמה יכולה לגדול אוכלוסיית הזאבים וממה ייזונו. ברם, חשובה מכך היא משמעותו התרבותית של הזאב. הזאב הוא גם בעל חיים המסמל פראיות: מחד גיסא הוא מלכה פחדים ונתקל ברחייה, ומאידך גיסא הוא מעורר כמיהה והתלהבות. כל אלה דברים שאינם מעניינה של האקולוגיה. בימים אלה מתחולל פולמוס מר בין תומכי הזאבים למתנגדיהם. התומכים טוענים לעתים קרובות שהזאב דרוש כטורף על במערכת האקולוגית – הוא יוכל לטרוף כל מה שבליט ברירה חובה עלינו לצוד.⁵⁰ ואילו מרבית המתנגדים מגלים עניין מועט מאוד בתפקיד שהזאב ממלא במערכת האקולוגית. הוא פשוט מעורר בהם חרדה. רבים מהם רואים בו סמל להתפוררות מולדתם: מזרח גרמניה, המוכה באבטלה נרחבת, בהגירה שלילית ובדירות העומדות ריקות מאדם או מתפוררות. אך גם תומכי הזאבים מעלים טיעונים במישור הסמלי: עבורם מסמל הזאב חירות או פיוס בין אדם לטבע.

עם משמעותיות מגוונות אלה הקשורות בזאב, ושמירת השפעתן על הפולמוס סביבו ניכרת בהרבה מזו של עובדות אקולוגיות גרידא, אפשר להתמודד במישור של מדעי התרבות או התורה בלבד. המבקשים לקדם את השבת הזאב לטבע אינם יכולים להתמודד עם דמות הזאב כסמל לנסיגה תרבותית על ידי כך שיצביעו על תפקידו כטורף על במערכת האקולוגית.

בחזרה לתפיסה השמרנית של הגנת נוף המולדת: קשיי ההנמקה התרבותית של הגנת הטבע

אף על פי כן, ההנמקה התרבותית של הגנת הטבע וההתחשבות בהיבטים אינדיווידואליים רגשיים בהחלט טומנות בחובן קשיים. למשל, עולות השאלות: כיצד יש לשקול את החרדה מפני הזאב הפראי אל מול ההתלהבות ממנו? איזו תפיסה של "חיים טובים" יש להעדיף ומתי, וכיצד מגיעים לידי הכרעה? סוגיית המשמעות התרבותית של הנוף מציבה מיד בעיה נוספת: באיזו מידה מדובר בשיבה אל הגנת נוף המולדת של המאה ה-19 ועמה למושג מולדת שמרני, פולקיסטי ולפיכך בלתי מתקבל על הדעת מבחינה פוליטית? ראוי להוסיף כאן סקירה כללית של הדיון העכשווי במושג המולדת בחוגי הגנת הטבע.

בשנות ה-70 וה-80 מילא נושא המולדת תפקיד מרכזי לא רק בדיונים המקצועיים בנושא תכנון מרחבי, אלא גם בציבוריות הגרמנית. אך ה"מולדת" כבר לא הייתה מרחב כפרי, עתיר מסורות. במידה רבה היא הפכה למרחב עירוני. מושג מולדת זה ייצג את מרחב חייו של האזרח הנאור, והתפיסות החברתיות שגלוו לו היו דמוקרטיות, ולא היררכיות-אורגניות כפי שהיה בתפיסת הגנת נוף המולדת.⁵¹

בשנים האחרונות התפלמסו בדיסציפלינות שונות על אודות הסיכונים והסיכויים הטמונים בשימוש ב"מולדת" כדי לנמק את מטרות הגנת הטבע.⁵² מחבריהן של "תיזות וילם" (Vilmer Thesen)⁵³ הנודעות בקרב אנשי הגנת הטבע הגרמנית קוראים להסיר את הטאבו מעל מושג המולדת ולפרשו מחדש. לשיטתם, החרקות מחלטת מהשימוש הנלוו של הנאצים במושג המולדת תאפשר להשתמש בו ככלי בשירות הגנת הטבע ולחיוזוק המישור התרבותי שלה. כך תוכל המולדת לשמש ביטוי ל"אמביולנטיות לגיטימית אל מול תופעות כגון גלובליזציה, קדמה וצמיחה".⁵⁴ אחרים דוחים בתקיפות את ההסתמכות על מושג המולדת בטענה שהחרקות שכזו אינה אפשרית כלל וכלל: לטענתם, אפילו מושג מולדת גרמני מודרני אינו יכול להשתחרר מקודמו, מושג המולדת השמרני בן המאה ה-19, ומפיתוחיו הנאציים והגזעניים, כמו גם מהשלכות האידיאולוגיה הנאצית.⁵⁵

שאלה חשובה בפולמוס ההנמקה באמצעות ה"מולדת" היא: האם ה"מולדת" פירושה מקום קונקרטי, דהיינו סביבה או נוף מסוימים? ואם התשובה היא חיובית: האם מולדתו של אדם היא בהכרח מקום מוצאו, או שמא "מולדת בחירה" היא בגדר האפשרי? האם המולדת היא רק נוף שזיקת האדם אליו "טבעית", או שמא לכל מרחב יש פוטנציאל לשמש כמוקד הזדהות עם המולדת או שניתן לעצבו כך שיהיה לו פוטנציאל כזה? מנגד עומדות התפיסות הגורסות שהמולדת אינה מקום כלל

וכלל, אלא מרקם קשרים חברתי או הרגשה הנובעת מהשקפות אינדיווידואליות או מובנות-תרבות כלפי מקום, חברה ותרבות. לפי שיטה זו, מולדת מתפקדת כ"שום מקום" שאפשר לאמץ או לייצר, כלומר כאוטופיה חברתית פתוחה.⁵⁶ תהא אשר תהא דעתו של אדם על ניסיונות אלה לצקת תוכן חדש, לא-שמרני, למושג המולדת, נראה שקיים מרחב תמרון שניתן לעשות בו שימוש. אין הכרח לדבוק דווקא במושג התרבות הישן של שמירת נוף המולדת. ניתן לחבור, למשל, למושג המולדת שצמח במסורת תנועת הפועלים, או במסורת הנאורות. במסורות אלו לא שימשו הטבע והנוף כסמל לביטחון מהזמנים הטובים והישנים, אלא להפך, כסמל לחירות מביטחון שנתפס ככפוי.

משקפות

מה ניתן להסיק מההיסטוריה של הגנת הטבע בגרמניה, מהקריאה העכשווית לתחייה מחודשת של תפיסתה העצמית התרבותית כנגד התפיסה המדעית הקיימת?

היעדר האפשרות לחסל כל מרכיב סובייקטיבי, ובייחוד אינטואיטיבי, בהגנה על הטבע, בעיצובו ובתכנונו אין משמעו הימנעות מטיפול מדעי. יש להתייחס ברצינות ליומרה להפוך את הגנת הטבע למדעית, דהיינו לעסוק באופן מדעי בכל הנושאים העולים במסגרת הגנת הטבע. בבואנו לדון בשאלה מה יפה בנוף מסוים או מה מניע אדם לצאת אל ההרים, לא נוכל להסתפק בתובנות יומיומיות, שהרי יש בנמצא מדעים המופקדים על כך, אך אלה אינם מדעי טבע, אלא מדעי תרבות. האקולוגיה יכולה לומר לנו כיצד ניתן לשמר מין או מצב מערכת מסוימים, אך לא מדוע יש לעשות כן. היא יכולה לנבא אילו השלכות טומן בחובו שינוי, כגון הכנסתו של מין חדש, אך אין היא יכולה לתפוס את מה שמעניין בני אדם בטבע מלכתחילה. אין משמעות הדבר שהיה עליה להיות מקיפה יותר, במובן של "מדע" על אודות השלם הגדול של הטבע, הקושר יחדיו ידע של מדעי הטבע והתרבות עם מוסר וכללים. משמעות הדבר היא שכדי לענות על צרכיה של הגנת הטבע נדרשים מדעים שונים.

לבקש הגנת טבע שתראה בעצמה מטלה תרבותית, אין פירוש הדבר בהכרח אימוץ של מושג המולדת השמרני הקלאסי. חרף כל ההסתייגויות הפוליטיות-חברתיות ביחס להגנת נוף המולדת הקלאסית, היא עשויה לשמש מודל לחיקוי, במובן זה שהיא לא נשארה בגדר מסר של שימור טהור בלבד, אלא אימצה באופן מפורש מסר של עיצוב. הגנת המינים ובתי הגידול דהיום לא הגרילה לעשות כן, ולכן, כאשר היא בכל זאת מתערבת בטבע (על פי רוב)

היא עושה זאת כדי להשיב תנאים קיימים לקדמותם. הגנת נוף המולדת, לעומת זאת, פעלה על פי עקרון העיצוב – עיצוב אשר עשה צדק עם צרכים חברתיים וכלכליים, אך גילה זהירות בה-בשעה שהיה מלאכותי.

כמדומני שברור לכול לאן מובילים הדברים בפועל עבור מרבית העוסקים בהגנת הטבע באופן מקצועי. בסופו של חשבון, על הגנת הטבע להחליף חלק לא מבוטל מאנשי המקצוע שלה, בעלי ההכשרה האקולוגית, במדעני תרבות.

הערות

1. לרוגמה: Stefan Körner, Annemarie Nagel, Ulrich Eisel (eds.), *Naturschutzbegründungen*, Bonn and Bad Godesberg: Bundesamt für Naturschutz, 2003
2. גם התפתחות הגנת הטבע במזרח גרמניה לא נידונה כראוי. ראו למשל Ludwig Bauer, "Naturschutzarbeit der 1950er und 1960er Jahre in der ehemaligen DDR", in: Stiftung Naturschutzgeschichte (ed.), *Natur im Sinn*, Essen: Klartext, 2001, pp. 47-61; Andreas Dix, Rita Gudermann, "Naturschutz in der DDR: Ideologisiert, ideologisiert, instrumentalisiert?", in: Hans-Werner Frohn, Friedemann Schmoll (eds.), *Natur und Staat*, 2006, pp. 535-624
3. איני נכנסת כאן בעובי הקורה של הטענות המדעיות-תיאורטיות והסוציולוגיות המגוונות כנגד הנחת היסוד על החופש משיפוט ערכי של מדעי הטבע, או לחלופין, של הדוגמאות המרובות לאי-עמידתם בכך. עם זאת, ברצוני להקדים ולומר בנקודה זו שתיאוריות אקולוגיות מפגינות לעתים קרובות קשרים הדוקים עם תפיסות תרבותיות טעונות בערכים. ראו על כך בהמשך.
4. לעניין ההגדרות הנבדלות הנוגעות למשמעויות שעשויות להיות לאקולוגיה כמדע וכהשקפת עולם, ראו למשל Ludwig Trepl, "Ökologie – eine grüne Leitwissenschaft? Über Grenzen und Perspektiven einer modischen Disziplin", in: *Zumutungen an die Grünen*, Berlin: Rotbuch Verlag, 1983, pp. 6-27; Ludwig Trepl, *Allgemeine Ökologie*, vol. 1, Frankfurt: Peter Lang, 2005, pp. 13-23
5. באשר לגיוון זה: שמול גורס שהעיסוק בענייני הגנת הטבע התחלק באופן אידיאלי בין כל שדרות החברה וחצה את כל המחנות הפוליטיים – החל בנציגי האריסטוקרטיה כמו גם בהורגנות, דרך הליברלים השמאליים והסוציאלי-דמוקרטים המוכוונים כלפי הפועלים, וכלה בימנים הקיצוניים. הוא מרגיש נוסף על כך את "מלאי האידיאליים רכי-הפנים" שהוכן בשלב מוקדם ואת "מאגר הטיעונים הרב-שכבתי" של הגנת הטבע. Friedemann Schmoll, "Schönheit, Vielfalt, Eigenart: Die Formierung des Naturschutzes um 1900, seine Leitbilder und ihre Geschichte", in: *Natur und Staat*, p. 19
6. ראו לרוגמה: Ernst Rudorff, *Heimatschutz*, München: Georg Müller, 1904;

individuelles Mensch-Natur-Verhältnis. Herders Theorie kultureller Eigenart und Vielfalt", in: Michael Weingarten (ed.), *Strukturierung von Raum und Landschaft*, Münster: Westfälisches Dampfboot, 2005, pp. 63-106

Ernst Haeckel, *Generelle Morphologie der Organismen*, Berlin: Reimer, 1866, p. 286

Ludwig Trepl, *Geschichte der Ökologie. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Frankfurt: Athenäum, 1987

Potthast, *Naturschutz und Naturwissenschaft*

Karl Friederichs, *Ökologie als Wissenschaft von der Natur oder biologische Raumforschung*, Leipzig: Barth, 1937; August Thienemann, "Vom Wesen der Ökologie", *Biologia Generalis* 15 (1941): 312-331

Trepl, *Geschichte*, p. 177; Potthast, *Naturschutz und Naturwissenschaft*, p. 412

Hartmut Leser, Hans D. Haas, Thomas Mosimann, Reinhard Paesler, "Landschaft", in: Hartmut Leser (ed.), *Wörterbuch der Allgemeinen Geographie*, Braunschweig: Westermann, 1998, pp. 439-440; Ernst Neef, *Die theoretischen Grundlagen der Landschaftslehre*, Gotha: Haack, 1967; Hartmut Leser, *Landschaftsökologie*, Stuttgart: Ulmer, 1991; Olaf Bastian, *Ökologische Raumgliederungen als Grundlage landschaftsbezogener Untersuchungen und Planungen*, Hercynia N.F., 1994, pp. 101-129; Hartmut Vogtmann, "Vorwort", in: Evangelische Akademie Tutzing & Nationalparkverwaltung Bayerischer Wald (eds), *Wildnis vor der Haustür*, Zwieselwaldhaus: Bayerisches Staatsministerium für Landwirtschaft und Forsten, 2002, p. 6

Reid Walter et al., *Millennium Ecosystem Assessment: Ecosystems and Human Well-Being: Synthesis*, Washington: Island Press, 2005, p. 139

כך מוגדרות מטרות הגנת הטבע ושימור הנוף בפרק הראשון של החוק הפדרלי להגנת הטבע: "יש לשמור, לטפח, לפתח ובמידת הצורך, לשקם את הטבע והנוף כך שיובטחו המגוון, הייחוד והיופי כמו גם ערכם ההבראתי של הטבע והנוף".
BNatSchG, Ausfertigungsdatum 25.03.2002

את הגל השני של "מדרעון" התכנון הנופי ניתן לתאר כאן רק בקווים כלליים: התכנון ההבראתי-פונקציונלי הכתיב אוריינטציה תכנונית הנשענת על אינטרסים שימושיים בעלי אופי כלכלי וחברתי ועל התפקודים של הטבע כמשק. גם תכנון זה ראה בטבע פוטנציאל לשימושים כלכליים, ולא סמל או ערכאה תרבותית של משמעות. Stefan Körner, "Die Entwicklung des Naturschutzes und der Landschaftsplanung nach dem Zweiten Weltkrieg" (2005), in: Brüggemeier, *Natur- und Umweltschutz*: p. 92

ההיסטוריה של הגנת הטבע ותכנון הנוף בתקופה הנאצית הם מושא למחקר של מתכנני נוף והיסטוריונים של התחום זה כ-30 שנה. ראו למשל, Gert Gröning,

Thomas M. Lekan, *Imagining the Nation in Nature. Landscape Preservation and German Identity, 1885-1945*, Cambridge and London: Harvard University Press, 2004; Friedemann Schmoll, *Erinnerung an die Natur. Die Geschichte des Naturschutzes im deutschen Kaiserreich*, Frankfurt: Campus, 2004; Schmoll, *Formierung*, p. 43; Hans-Werner Frohn, "Naturschutz macht Staat – Staat macht Naturschutz", in: *Natur und Staat*, p. 87; Wolfgang Haber, "Naturschutz und Kulturlandschaften – Widersprüche und Gemeinsamkeiten", *Anliegen Natur* 31 (2007): 3-11

גם אם מפעל שימור ערכי הטבע הגן בעיקר על שרידי טבע קדומים ואף חקר אותם באופן מרעי, הוא החזיק עם זאת בתפיסה תרבותית של טבע כערך הראוי להנצחה. ערכי טבע נמצאו ראויים לכך "בזכות ערכם היוצא מגדר הרגיל, באופן כללי או בנזף המולדת, או בזכות ערכם המרעי או האסתטי", Hugo Conwentz, *Die Gefährdung der Naturdenkmäler und Vorschläge zu ihrer Erhaltung*, Berlin: Denkschrift, 1904, p. 187. התפיסה הגורסת שערכי הטבע הראויים להנצחה של קונונץ ייצגו עמדה המבוססת על מרעי הטבע מתעלמת מכך שהזיהוי של ערכי טבע אלה ומיפויים השיטתי מחייבים נקיטת שיפוט תרבותי. אמנם, תיאור ערכי הטבע להנצחה של קונונץ נשא בעיקר אופי של ידיעת הטבע (ולא של מדע התרבות), אך לכך אין דבר עם אקולוגיה כמובנה על פי הגדרתו של הקל. ראו גם Thomas Potthast, "Naturschutz und Naturwissenschaft – Symbiose oder Antagonismus?", in: *Natur und Staat*, pp. 343-444; Schmoll, *Formierung*, pp. 54, 70; Frohn, *Staat*, pp. 120

Willi Oberkrome, "Kontinuität und Wandel im deutschen Naturschutz 1930 bis 1970", in: Franz-Josef Brüggemeier, Jens Ivo Engels (eds.), *Natur- und Umweltschutz nach 1945*, Frankfurt and New York: Campus, 2005, p. 23

Lekan, *Nation*, p. 19; Schmoll, *Formierung*, p. 26

Oberkrome, *Kontinuität*; Haber, *Naturschutz*

ראו Lekan, *Nation*, p. 22; Schmoll, *Formierung*, pp. 54, 70

האיגוד להגנת נוף המולדת ב-1904, הייתה ההגנה על מיני בעלי החיים והצומח המקומיים רק אחת ממשלות האיגוד, לצד שימור ערכי טבע להנצחה, נופים, אמנות עממית, סגנון בנייה כפרי, מנהגים ומסורות.

Wilhelm H. Riehl, *Land und Leute. Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik*, Stuttgart: Cotta, 1854

יוהן גוטפריד הרדר ניסח ברעיונות לפילוסופיה של ההיסטוריה והאנושות (1791-1784) תיאוריה תרבותית הנחשבת לבסיס הפרדיגמה של "ארץ ואנשים" במסגרת הגנת הטבע: Ulrich Eisel, "Individualität als Einheit der konkreten Natur: Das Kulturkonzept der Geographie", in: Bernhard Glaeser, Parto Teherani-Kröner (eds.), *Humanökologie und Kulturökologie*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1992, pp. 107-151; Thomas Kirchhoff, "Kultur als

Ökologie – welche Verwissenschaftlichung hat der Naturschutz nötig?", in: Verein zum Schutz der Bergwelt (ed.), *Jahrbuch 2008*, München: Selbstverlag, 2009, pp. 165-184

28. החל ב-1939 הוטלו על קומיסריאט הרייך לחיזוק הלאום הגרמני משימות כגון גידוש "יסודות זרים ללאום מקרב האוכלוסייה" בשטחים הכבושים, כמו גם יישובם מחדש ועיצובם של "שטחי ההתיישבות הגרמניים החדשים".

29. גם תפיסה שמרנית קלאסית זו של מושג המולדת הנה מפוקפקת מבחינה פוליטית: היא קסנופובית מטבעה (פולקיסטית), שכן אידיאל האחרות של "ארץ ואנשים" שעליו היא מושתתת "צומח בטבעיות" וסגור כלפי חוץ. ברם, היא אינה נאצית, גזענית או אימפריאליסטית. ראו גם, Lekan, *Nation*; Oberkrome, *Kontinuität*, p. 24

30. ראו Lekan, *Nation*, p. 245; רבים מאוד בתנועת הגנת הטבע, במיוחד אנשי המקצוע המקומיים, רחו את מה שקראו "רעיונות לרפורמה גופית-קונסטרוקטיבי של האליטה הדיסציפלינרית". Oberkrome, *Kontinuität*, p. 33

31. בעזרתה של סוציולוגיית הצמחים היה ניתן לזהות בין מושג המולדת לבין המושג הביולוגי של "צמחייה טבעית ההולמת את המקום". Potthast, *Naturschutz und Naturwissenschaft*, p. 393

32. ראו למשל Heinrich Wiepking, *Die Landschaftsfibel*, Berlin: Deutsche Landbuchhandlung, 1942

33. ראו למשל Erhard Mäding, *Landespflege*, Berlin: Deutsche Landbuchhandlung, 1942; והשוו: Gröning, Wolschke-Bulmahn, *Liebe zur Landschaft*; Mechthild Rössler, "Wissenschaft und Lebensraum", in: *Geographische Ostforschung im Nationalsozialismus*, Berlin and Hamburg: Reimer, 1990

34. ראו Oberkrome, *Kontinuität*, p. 30

35. Körner, *Entwicklung*, p. 99

36. Annette Voigt, *Die Konstruktion der Natur. Ökologische Theorien und politische Philosophien der Vergesellschaftung*, Stuttgart: Franz Steiner, 2009, pp. 200, 233

37. Jürgen Dahl, "Verteidigung des Federgeistchens", *Scheidewege – Vierteljahresschrift für skeptisches Denken* 2 (1982): 175-199

38. Reinhard Piechocki, Ulrich Eisel, Wolfgang Haber, Konrad Ott, "Vilmer Thesen zum Natur- und Umweltschutz", *Natur und Landschaft* 79 (12) (2004): 529-533

39. ראו למשל Trepl, *Leitwissenschaft*; Wolfgang Erz, "Ökologie oder Naturschutz? Überlegungen zur terminologischen Trennung und Zusammenführung", in: *Berichte der ANL* 10 (1986): 11-17; Gerhard Hard, "Die Natur, die Stadt und die Ökologie. Reflexionen über 'Stadt Natur' und 'Stadtökologie'", in: Huib Ernste, *Pathways to Human Ecology*, Bern: Peter Lang, 1994, pp. 161-180; Uta Eser, Thomas Potthast, *Naturschutzethik. Einführung für die Praxis*, Baden-Baden: Nomos, 1999

Joachim Wolschke-Bulmahn, *Die Liebe zur Landschaft. 3. Der Drang nach Osten*, München: Minerva, 1987; Karsten Runge, *Die Entwicklung der Landschaftsplanung in ihrer Konstitutionsphase 1935-1973*, Berlin: TU Berlin, 1990; Stefan Körner, *Der Aufbruch der modernen Umweltplanung in der nationalsozialistischen Landespflege*, Berlin: TU Berlin, 1995; Stefan Körner, "Naturschutz und Heimat im Dritten Reich", *Natur und Landschaft* 78 (9/10) (2003): 394-400; Gert Gröning, "Naturschutz und Nationalsozialismus.", in: Klaus-Peter Lorenz (ed.), *Politische Landschaft – die andere Sicht auf die natürliche Ordnung*, Duisburg: Trikont, 2002, pp. 159-187; Lekan, *Nation*, pp. 153-251; Willi Oberkrome, "Deutsche Heimat". *Nationale Konzeption und regionale Praxis von Naturschutz, Landschaftsgestaltung und Kulturpolitik in Westfalen-Lippe und Thüringen (1900-1960)*, Paderborn: Franz Schöningh, 2005; Oberkrome, *Kontinuität*; Frank Uekötter, *The Green and the Brown: A History of Conservation in Nazi Germany*, Cambridge: Cambridge University Press 2006; Frank Uekötter, "Green Nazis? Reassessing the Environmental History of Nazi Germany", *German studies review* 30 (2007): 267-287

24. ראו למשל Sieferle, Rolf P., *Fortschrittsfeinde? Opposition gegen Technik und Industrie von der Entwicklung der Romantik bis zur Gegenwart*, München: Beck, 1984; Runge, *Entwicklung*; Gröning & Wolschke-Bulmahn, *Liebe zur Landschaft*; Körner, *Naturschutz und Heimat*; Stefan Körner, "Kontinuum und Bruch: Die Transformation des naturschützerischen Aufgabenverständnisses nach dem Zweiten Weltkrieg", in: Radkau, Uekötter, *Naturschutz und Nationalsozialismus*, pp. 405-434

25. עם זאת, הטענה שמושג המולדת הפך לאחר המלחמה לבלתי ניתן להצדקה פוליטית ונדחק לאחור הנה שנויה במחלוקת: קנוך מזכיר כדוגמה לגיתוח שלו את גל סרטי המולדת (Heimatfilme) של שנות ה-50, את פריחת הערוכות המולדת במוזיאונים במהלך שנות ה-70, את התנועה נגד אנרגיה גרעינית, הדיון על מולדת וזהות בשנות ה-80 ואת הנוכחות העכשווית של המושג בהקשר של פולמוסי הגלובליזציה. Habbo Knoch, "Einleitung", in: Habbo Knoch (ed.), *Das Erbe der Provinz. Heimatkultur und Geschichtspolitik nach 1945*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2001, p. 14

26. ראו בעיקר Oberkrome, *Deutsche Heimat* Konrad Buchwald, "Gesundes Land – gesundes Volk. Eine Besinnung zum Gesundheits- und Erholungsproblem", *Natur und Landschaft* 32 (6) (1957): 94-98; Körner, *Aufbruch*, pp. 129-156

27. Ludwig Trepl, Annette Voigt, "Von einer Kulturaufgabe zur angewandten

- al., *Natur- und Umweltschutz*; Gisela Kangler, Vera Vicenzotti, "Stadt. Land. Wildnis. Das Wilde in Naturlandschaft, Kulturlandschaft und Zwischenstadt", in: Andreas Bauerochse et al., *Kulturlandschaft*, Berlin: Erich Schmidt, 2007, pp. 279-314; Trepl, Voigt, *Verwissenschaftlichung*
- Trepl, Voigt, *Verwissenschaftlichung* .49
- ראו למשל את עלון המידע של של e.V. Gesellschaft zum Schutz der Wölfe | החברה להגנת הזאבים. .50
- ראו Körner et al., *Sozio-kulturelle Erweiterung* .51
- Cordula Kropp, "Heimat im globalen Zeitalter", in: Andrea Berger, *ראו לדוגמה*, Martin von Hohenhorst (eds.), *Heimat. Die Wiederentdeckung einer Utopie*, Blikskastel: Gollenstein, 2004, pp. 141-155; Frank Uekötter, "Heimat, Heimat ohne alles? Warum die Vilmer Thesen zu kurz greifen", *Heimat Thüringen* 4 (2004): 8-11; Reinhard Piechocki, "Heimat: Begriffsentstehung und Begriffswandel", in: *Erhaltung der Natur- und Kulturlandschaft und regionale Identität*, Bonn: Bund Heimat und Umwelt in Deutschland & Bundesverband für Natur- und Denkmalschutz, Landschaft- und Brauchtumpflege e.V., 2006, pp. 11-30; Vera Vicenzotti, "Zwischenstadt als Heimat", in: Thomas Kirchhoff, *כמו כן*; Ludwig Trepl (eds.), *Vieldeutige Natur*, Bielefeld: Transcript, 2008 Reinhard Piechocki, Norbert Wiersbinski (eds.), *Heimat und המאמרים באסופה: Naturschutz. Die Vilmer Thesen und ihre Kritiker*, Bonn and Bad Godesberg: Bundesamt für Naturschutz, 2007
- Reinhard Piechocki, Ulrich Eisel, Stefan Körner, Annemarie Nagel, Norbert Wiersbinski, "Vilmer Thesen zu 'Heimat' und Naturschutz", in: Piechocki, Wiersbinski, *Heimat*, 9-18 .53
- Piechocki et al., "Vilmer Thesen zu 'Heimat'", p. 17 .54
- Bernd Schütze, "Berliner Gegenthesen zu 'Heimat' und Naturschutz", in: Piechocki, Wiersbinski, *Heimat*, p. 119-124 .55
- Ina-Maria Greverus, *Auf der Suche nach Heimat*, München: *ראו למשל* Beck, 1979; Hermann Bausinger, "Auf dem Weg zu einem neuen, aktiven Heimatverständnis. Begriffsgeschichte als Problemgeschichte", in: Hans-Georg Wehling, *Heimat heute*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1984, pp. 111-27 במושגי מולדת במנותק מהריון בהגנת הטבע. .56

- Ludwig Trepl, "Ökologie und ökologische Weltanschauung", *Natur und Landschaft* 56 (1981): 71-75; Trepl, *Leitwissenschaft*; Hard, *Reflexionen*; Wolfgang Haber, "Kulturlandschaften und die Paradigmen des Naturschutzes", *Stadt + Grün* 12 (2006): 20-25
- Voigt, *Konstruktion der Natur*, p. 242 .41
- אין זו התפיסה היחידה של מערכת אקולוגית במדע האקולוגיה. ראו למשל את Eugene P. תיאוריית המערכות האקולוגיות האורגניות-ריאליסטיות של אודום: Odum, "The Strategy of Ecosystem Development", *Science* 164 (1969): 262-270 עם זאת, ניתן לומר כי היא הרווחת. .42
- Knut Sturm, "Prozeßschutz – ein Konzept für naturschutzgerechte Waldwirtschaft", *Zeitschrift für Ökologie und Naturschutz* 2 (1993): 181-192; Wolfgang Scherzinger, *Naturschutz im Wald. Qualitätsziele einer dynamischen Waldentwicklung*, Stuttgart: Ulmer, 1996 הטבע היא דינמית ולא סטטית. דרך אגב, הביקורת על האקולוגיזציה של הגנת הטבע אינה מושפעת מהשאלה איזו תמונת עולם מאמצים – שיווי משקל סטטי או דינמי תהליכית – ומאיו אסטרטגיה – הגנה משמרת על מינים או הגנה מוכוונת-תהליכית של מערכות אקולוגיות, או לחלופין "להניח את הטבע לנפשו".
- Ludwig Trepl, "Die Diversität- Stabilitäts-Diskussion in der Ökologie", *Berichte der ANL* 12 (1995): 35-49; Thomas Potthast, *Die Evolution und der Naturschutz. Zum Verhältnis von Evolutionsbiologie, Ökologie und Naturethik*, Frankfurt and New York: Campus, 1999
- Körner, *Entwicklung*, p. 97 .45
- Hard, *Reflexionen*; Körner et al., *Naturschutzbegründungen*; Ulrich *ראו למשל* Eisel, "Die immerwährende Utopie der Landschaft. Landschaft als kulturelle Kraft", *Politische Ökologie* 23 (96) (2005): 14-18
- Trepl, Voigt, *Verwissenschaftlichung* .47
- Elfferding, "Cybernatur. Der Nationalpark als Landschaftsdiskurs", in: *ראו למשל* Anton Holzer, Wieland Elfferding (eds.), *Ist es schön hier? Landschaft nach der ökologischen Krise*, Wien: Turia & Kant, 2000, pp. 165-191; Hildegard Eissing, "Die Wiedergewinnung der Wildnis-Gedanken zu Wildnis und Wildniserfahrung", in: Evangelische Akademie Tutzing & Nationalparkverwaltung Bayerischer Wald (eds.), *Wildnis vor der Haustür*, Zwieslerwaldhaus: Bayerisches Staatsministerium für Landwirtschaft und Forsten, 2002, pp. 12-24; Stefan Körner, Ulrich Eisel, Annemarie Nagel, "Heimat als Thema des Naturschutzes: Anregungen für eine sozio-kulturelle Erweiterung", *Natur und Landschaft* 78 (9/10) (2003): 382-389; Körner et al., *Naturschutzbegründungen*; Piechocki et